

SPRAWOZDANIA I WIADOMOŚCI

Ks. Bernard Wodecki SVD

MIĘDZYNARODOWY KONGRES BIBLIJNY STAREGO TESTAMENTU W EDYNBURGU

W dniach 18—23 sierpnia 1974 odbył się w Edynburgu VIII Kongres IOSOT — *International Organization for the Study of the Old Testament*. Przez dwa poprzednie dni i w trakcie trwania Kongresu obradowały również trzy inne organizacje biblijne: IOSCS — *International Organization for Septuagint and Cognate Studies*, IOMS — *International Organization for Masoretic Studies* i ATS — *The Association for Targumic Studies*.

Prof. E. Tov (Uniwersytet Hebrajski) wygłosił prelekcję n. t.: Warianty i „pseudowarianty” w zakresie Septuaginty i starożytnych tłumaczeń. — A. Pietersma (Toronto) omówił Psalterz grecki jako problem metodologii i składni podkreślając jeden szczególnie aspekt krytyki tekstu w zakresie LXX: wciąż aktualną potrzebę znajomości techniki stylu i metody tłumaczenia stosowanej przez tłumaczy LXX. Za przedmiot swej konkretnej analizy wzięł problem szczegółowy: składnię rzeczownika rodzaju nijakiego w liczbie mn. omawiając 4 bifolia manuskryptu Psalterza greckiego spośród niewydatych dotąd tekstów *Chester Beatty Library* z IV w. po Chr. — S. B. Brock (Cambridge-Oxford) mówił o nawarstwieniach (stratygrafia) w tekście Lucjana w 1 Krl, a J. W. Clear (Waszyngton) o etiopskim tłumaczeniu Krn. Językiem LXX zajęli się również: R. Hanhart (Getynga) i (japoński prof. wykładający w Manchester) I. Murakami, który mówił o składni zaimków w greckim tekście. Jezuita paryski A. Pelletier wygłosił interesujący wykład o nomenklaturze kalendaraż judaistycznego w epoce hellenistycznej, ilustrując ewolucję filologiczną określił również tekstami Filona, J. Flawiusza i napisami z ostraków. M. H. Goshen-Gottstein (Uniwersytet Hebrajski) przedstawił projekty prac nad LXX w Izraelu; powstaje tam coraz więcej grup roboczych opracowujących wydania krytyczne. — G. E. Howard z USA mówił o wariantach LXX odzwierciedlających podkład hebrajski, a A. Sáenz-Badillos (Madryt) przedstawił rezultaty swych badań, przyczynki do historii tekstu greckiego Sdz w grupie mss *g, l, n, w* (KZ). — Referat I. Soisalon — Soiminen (Helsinki) analizował użycie czasownika *echein* w greckim Pięcioksięgu. E. Ulrich (USA) omawiał stosunek znalezionego w Qumran fragmentu 2 Sm (4 Q^{Sama}) do LXX i do *Antiq.* Flawiusza wykazując, że J. Fl. posłużył się podkładem greckim tekstu, a nie hebrajskim. Raija Sollamo (Finlandia) analizowała niektóre niezwykłe i wręcz „niewłaściwe” przyimki w LXX i we wcześniejszej fazie rozwoju *koine*, a J. Barr (Anglia) — szereg przykładów czasowników w poemacie dziekczynnym Dawida z 2 Sm 22 (= Ps 18/17/) wg LXX w porównaniu z TM i Vg.

E. Perez Castro mówił o hiszpańskich rękopisach hebrajskich i tradycji tekstu Ben Aszera na kanwie przygotowywanej „diachronicznej” hiszpańskiej edycji hebrajskiego ST i badań porównawczych Lenigradz-

kiego Ms. B 19^a, Kairskiego Kodeksu Proroków i Londyńskiego Or. 4445 z British Museum. Pragnie on ze swą ekipą ustalić stopień pokrewieństwa Kodeksu Madryckiego z tekstami Tyberiadzkimi uważanymi za reprezentatywne dla systemów Mosze ben Aszera i Aharon ben Aszera. — S. Morag (Jerozolima) omawiał niektóre zasady lingwistyczne Masory, jakimi kierowali się w swej pracy masoreci. Przeprowadził on rozróżnienie pomiędzy uwagami tekstualnymi a lingwistycznymi zajmując się z kolei bliżej grupą drugą.

E. J. Revell (Toronto) wygłosił referat z zakresu gramatyki porównawczej języków semickich wykazując, że wszystkie judaistyczne systemy znaków samogłoskowych — a także arabskie — mają powiązania z systemem (wschodnio-)syryjskim. — W ramach IOMS wygłoszono jeszcze następujące referaty: D. L. Lyons (Jerozolima): Tyberiadzki „tryb oznajmiający” w Masorze Wielkiej; A. M. Gueny (Nancy): Hebrajskie rękopisy Biblii z paryskiej *Bibliothèque Nationale*, nr 1, 2, 3 skryby Izaaka ben Jakob oraz ich powiązania z babilońską tradycją masorecką; F. Diaz Esteban (Barcelona): Ewolucja *sz'wa*, *patach* i *chatef patach* w świetle niektórych mss; M. E. J. Richardson (Manchester): Racjonalność i słuszność niektórych *lectiones Qere* (wydzielili w nich 3 kategorie: przemyślane, arbitralne i błędne); P. Wernberg-Mollerr (Oksford): Problem błędów kopisty u Am 8, 14; Aron Dotan (Tell Awiw—Nowy York): Pozostałości starożytnego akcentu hebrajskiego na przedostatniej zgłosce w wokalizacji tyberiadzkiej.

II

Uroczystego otwarcia właściwego Kongresu IOSOT w dużej auli Uniwersytetu Edynburskiego dokonał w obecności ponad 430 uczestników z całego świata aktualny prezydent Organizacji, prof. G. W. Anderson (Edynburg), który też wygłosił wykład inauguracyjny nt. *Two Scottish Semitists* omawiając płodną działalność prof. W. Robertsona Smith'a i A. B. Davidson'a.

Wykład prof. i prorektora PIB w Rzymie, L. Alonso-Schöke-la nt. *Hermeneutic Problems of a Literary Approach to the Old Testament* z szeroko zakrojoną rzeczą dyskusją spotkał się z owacyjnym prawie przyjęciem. Obecną sytuację w tym zakresie prelegent scharakteryzował jako nieskoordynowaną. Założeń hermeneutycznych nie wyjaśnia się dostatecznie, nie są one przedmiotem refleksji ani krytyki. Pionierskie prace H. Gunkel'a tylko połowicznie spełniają dziś swe zadanie; w zakresie analizy stylistycznej dzieł indywidualnych nie stworzył on szkoły. Prelegent postulował m. in.: 1. W nauczaniu i uczeniu się j. hebrajskiego nie zadowalać się samą gramatyką, lecz włączać również stylistykę i poetykę (jak czyni się to w studiach klasycznej greki lub łaciny); 2. w komentarzach zwracać większą uwagę na formy indywidualne; 3. w samych tłumaczeniach bardziej uwydatniać elementy stylistyczne oryginału (np. cechy poetyckie).

E. Jacob (Strassburg) mówił nt.: Pierwiastek kanoniczny a formowanie się ST. Kanon stanowiący ostatnie stadium kształtowania się ST sięga jednak korzeniami czasów bardzo starożytnych, gdyż od początku istniał „*principe canonique*” jako element „napędowy”, kształtujący i unifikacyjny Tradycji. Można go zdefiniować jako „konieczność dla Izraela, by wyrażał on i wciąż odnawiał swą tożsamość” (np. uświadamianie sobie przez naród izraelski swej specyfiki w kulcie, objawieniu, wyznawaniu wiary, teologiczne ujmowanie historii, kerygma proroków i mędrców).

R. Rendtorff (Heidelberg) usiłował przebadac problem „Jahwisty” jako teologa (*Der „Jahwist” als Theologe? Zum Dilemma der Pentateuchkritik*). Poniewaz analiza teologiczna poszczegolnych blokow Tradycji wykazuje zasadnicze roznicz (np. w relacjach o potriarchach Ksiegi Poczatkow mozna dostrzec prace teologiczna nawet w kompozycji i redakcji, ktora w dalszych Ksiegach Wj czy Lb nie znajduje kontynuacji; przeciez gdyby ujecie teologiczne Picioksiegu bylo dzielem jednego teologa tej miary co Jahwista, musialyby istniec tego slady rowniez w dalszych Ksiegach, a sladow takich nie ma), wynika wiec z tego, ze obie relacje zostaly opracowane i zredagowane niezaleznie od siebie, i dlatego nie ma tam miejsca dla Jahwisty jako teologa. Obecny dylemat krytyki Pckg polega na tym, ze usiluje ona powiazac stare teorie z nowymi problemami, a tych czesto juz powiazac sie nie da. Rozroznianie zrodel nie moze sie juz dzis przyczynic do rozwiazywania problemow teologicznych ani problemow z zakresu historii tradycji (a te znajduja sie dzis przeciez w centrum zainteresowania). Rendtorff postulowal wiec uwolnienie sie od dotychczasowych sugestii wyrozniwania zrodel. Dawne instrumentarium widocznie juz nie wystarcza do rozwiazania problemow i trzeba szukac innych narzedzi. W dyskusji zaznaczyl, ze beda konieczne intensywnie badania poszczegolnych kompleksow Pckg zastrzegajac sie przy tym, ze datacja tych kompleksow jest w „najwyzszym stopniu problematyczna”.

H. Gevarjahu (Jeruzolima) zajal sie naglowkami na poczatku roznych tekstow Biblii jako zrodlem do poznania zywej historii Ksieg biblijnych. W kategoriach literackich naleza one do kolofonow dodawanych przez skrybow-kompilatorow. Porownanie ich z podobnymi materialami z Babilonii, Asyrii i ze starozytnymi tekstami greckimi moze tu rzucic nowe swiatlo, takze dla egzegazy biblijnej. Przytoczone liczne przyklady z literatury prorockiej i mardrosciowej, zwlaszcza z Psalmow wykazaly sciste powiazanie zycia narodu izraelskiego z „zyciem” jego Ksieg.

M. H. Goshen-Gottstein (Jeruzolima) mowil nt.: Chrzescijanstwo-judaizm a nowoczesne studia biblijne. Po obszernym rysie historycznym stosunkow pomiedzy chrzescijanstwem a judaizmem wskazal na szerokie mozliwosci wspolpracy w tej dziedzinie, zwlaszcza badan nad ST, glownie opracowywan i edycji tekstow oryginalnych i starozytnych tlumaczen ST.

W czterech sekcjach wygloszono jeszcze nastepujace referaty: A. Tal (Izrael): Przyczynki j. aramejskiego Targumow do leksykografii hebrajskiej; A. Peral (Madryt): Kilka uwag odnośnie cytatów syryjskiej Biblii św. Efrema w jego komentarzu do Genesis; E. B. Ekonomos (Ateny): Pośrednia interpretacja ST w teologii wczesnego chrześcijaństwa; J. H. Lust (Louvain): Hozeh, Prorok Południa; M. Treves (Florence): Prz 1—9; S. J. De Vries (USA): Wyrażenie „Tego dnia” w 1 Krl 22, 25 (Proroctwo Micheasza zapowiadajace klęskę Achabowi); H. P. Müller (Münster): Legenda, element bajeczny i eschatologia w Księdze Dn; J. Sievi (Szwajcaria): Entuzjazm w uczeniu j. hebrajskiego; D. Reindel (Erfurt): Motyw czarodziejski w relacjach o plagach egipskich; E. Martinez-Borobio (Madryt): Użycie i znaczenie *status emphaticus* w *diaklektice ushodnim* j. aramejskiego; M. Weinfeld (Jeruzolima): „Próbki-wzorce” elementów paralelnych Bliskiego Wschodu Starozytnego do tekstów proroków klasycznych; B. O. Long (USA): Relacje o wizjach prorockich ST; nowa ich typologia w oparciu o powiazania między strukturą, treścią a intencją autorów.

R. Smend (Getynga) omawial postac Eliasza wskazujac na konieczność rozroznienia pomiedzy Eliaszem biblijnym a historycznym. Podczas gdy Eliasz biblijny wywiera wielki wpływ na religię i sztukę, to stojąca za nim postać historyczna jest dla ścisłego historyka trudno uchwytna, z hi-

stycznego punktu widzenia nie całkiem jasna. Jak bowiem opiłki metalu przylegają do silnego magnesu, tak do wielkiej postaci Eliasza przylgnęło wiele elementów ubocznych. Rozróżnienie pomiędzy pierwiastkiem historycznym a legendarnym uważał prelegent w dzisiejszej sytuacji za konieczne. Pisemne ujęcie opowiadań, w które silniej niż się zazwyczaj przypuszcza ingerowała redakcja deuteronomistyczna, pochodzi zdaniem Smenda najwcześniej z ostatniego ćwierćwiecza IX w. W dyskusji wysunięto zasadnicze pytanie o kryteria oddzielania elementów historycznych od legendarnych. Jasnego ich sprecyzowania nie podano, a prelegent przyznał, że pomimo pewnych przerysowań i przesady Tradycja nie wypaczyła i nie sfałszowała zasadniczego nurtu ani znaczenia Eliasza historycznego. — R. E. Clements (Cambridge) swoje wystąpienie poświęcił celowi Księgi Jonasza. Wbrew większości autorów sądzi on, że Autora Jon w ogóle nie interesowała relacja pomiędzy Izraelitami a poganami. Historia Jon uwytkła naturę słowa prorockiego i jego zapowiedź klęski-sądu, która jest przestrożą a nie ustalonym niezmiennym wyrokiem Bożym: Skoro Niniwici czynią pokutę, zamiar Boga ulega zmianie, gdyż zaistniała nowa sytuacja. — B. Otzen (Dania) mówił nt.: Literatura mądrościowa a myślenie dualistyczne w późnym judaizmie. Wskazał na linię rozwojową od tradycji sapiencjalnej po apokaliptykę. Występuje tam apokaliptyczne pojęcie i określenie czasu i końca zależne od myśli i określeń w nurcie mądrościowym, dualistyczna idea dwóch eonów zależna od mądrościowych idei Bożego porządku w świecie i historii itp. W późnym judaizmie występuje inny rodzaj dualizmu z pewnymi powiązaniem z apokaliptyką: dualizm etyczny („katalogi cnót i wad” w Testamencie 12 Patriarchów, w Qumrańskim *Manuale Disciplinae*, oraz w Prz 1—9; antyteza: prawy-bezbożny). — M. Tsevat (USA) mówił na temat: *Sensus communis* i hipoteza w studiach nad ST, E. G. Clarke o interpretacjach snu Jakuba w Betel w Targumach i w NT, a S. Talmon (Jeruzolima) o bazie pojęciowej wypowiedzi biblijnych o charakterze politycznym. — Na szczególne podkreślenie zasługuje interesujący wykład wybitnego egiptologa, R. J. Williamsa (Toronto) nt.: *An Egyptologist looks at the Old Testament* („A People Come out of Egypt”), w którym wykazał szerokie powiązania Izraela z Egiptem i liczne tego ślady w literaturze biblijnej. — Kolejne referaty to: A. Diez-Macho (Madryt): Bieżące problemy w badaniach Targumicznych; J. Heinemann (Jeruzolima): Wczesne tradycje w Targumie Pseudo-Jonatama do Genesis 48, 22; H. Seidel (Lipsk): Gen 4, 17—22 (problem tradycji o początkach kultury); N. E. Wagner (Kanada): Opowiadania o Hagar w Księdze Początków a krytyka redakcji; R. Tourney (dyr. Szkoły Biblijnej, Jeruzolima): Aluzje historyczne u Zach 12 i 13; J. G. Fraser (Australia): Akrostychy alfabetyczne w świetle danych samarytańskich; F. R. Stephenson (Anglia): Weryfikacja astronomiczna a datowanie tekstów ST mówiących o zaćmieniu słońca. L. Diez-Merino (Madryt) omówił Dekalog w Targumie Palestyńskim na tle Papiirusu Nash (najstarszej dokumentacji hebr. Dekalogu), manuskryptów z Qumran, Biblii Hebr. oraz tłumaczeń aramejskich i greckich. — K. Nakazawa (Tokio) przedstawił nową propozycję poprawki skażonego tekstu Iz 53, 11. Opedziadł się za czytaniem *jisba' beda'tô* = będzie nasycony znajomością Jego; połączył więc *beda'tô* z pierwszym czas. wiersza. Dalej czyta: *jir'ôh 'ôr* = ujrzy światłość. Ponieważ w dotychczasowym ujęciu nie wiadomo było, o czyją ani o jaką znajomość chodzi, a Iz 51,7 wykazuje łączność czasownika *jada'* z *sedeq*, prof. Nakazawa proponuje czytać: *beda't(ô) masdiq* (zamiast liter *w—j* przyjmuje *mem*, co w hebr. jest bliższe), albo: *beda't sidqî* = będzie nasycony znajomością Obrońcy, lub: znajomością mojej sprawiedliwości (mówi tu Bóg).

D. L. Christensen (USA) omówił trasę przemarszu wojsk asyryjskich naszkicowaną lapidarnie w Iz 10, 27c—34. W najbardziej problematycznym miejscu w. 27c czyta on *Jiszmon* pustynia zam. *szamèn* sugerując, że chodzi chyba o leżącą na północ od Zif i Ma'on część Pustyni Judzkiej.

J. A. Thompson (USA), analizował problem szarańczy z tekstu Jr 51, 27 (często tłum. „Kaźcie sprowadzić konie jak najeżoną szarańczę...”). Wykazał, że chodzi o ciewnobrunatny jej rodzaj *schistocera gregaria* Forsk w pierwszym stadium jej rozwoju. Potwierdza to paralela w j. arabskim i przeważająca barwa koni, przez co porównanie jest tym wymowniejsze.

W kolejnym dniu ciekawy referat wygłosił A. Malamat (Jeruzolima) nt.: Zmierzch Judy w wirze egipsko-babilońskim. Główną uwagę poświęcił problemom pragmatycznym i chronologicznym w szerokiej panoramie danych biblijnych i kronik babilońskich i egipskich poczynając od bitwy pod Megiddo (r. 609). Zburzenie Jeruzolimy datuje na 9. dzień piątego miesiąca = 14 VIII 586.

K. Richards (USA) omawiał niektóre problemy paralelne z Krn, Ezd i Neh, a A. Kuschke wraz ze swym asystentem (Tübingen) przedstawił stan prac nad szeroko zakrojonym Atlasm Bliskiego Wschodu (TAVO = *Tübinger Atlas zum Vorderen Orient*) i nad *Tübinger Bibelatlas*.

W ostatnim dniu Kongresu H. J. Zobel (Halle) naświetlił niektóre problemy związane z historią Judy w epoce przed- i wczesno-Dawidowej. Jego zdaniem do scalenia grup izraelskich zamieszkujących tereny judzkie doszło prawdopodobnie wskutek zwartego naporu Amalekitów na pocz. w. XII. Skuteczna obrona przed Izmaelitami i Edomitami wzmocniła konfederację, która pod koniec w. XII zawarła z Filistynami coś w rodzaju układu.

J. A. Soggin (Rzym) mówił na temat: Poezja starożytnego Izraela i starożytne „kodeksy” Prawa a źródła J i E Pięcioksięgu. Podkreślił on, że sprawa z zaszeregowaniem większości sugerowanych dotąd tekstów do tych akurat źródeł nie jest ani jasna, ani pewna, a porównanie z rozmieszczeniem tekstów P ukazuje inny aspekt problemu. W P zachodzi jasny związek pomiędzy sekcjami narracyjnymi a fragmentami prawno-rytualnymi, zaś w J i E brak takiego związku. Na podstawie kryteriów leksykograficznych i teologicznych tylko niektóre teksty poezji starożytnej — zdaniem S. — można by przypisać danym źródłom, a odnośnie do starożytnych tekstów prawnych brak oczywistości na obydwu płaszczyznach. Należy przeto liczyć się z koniecznością wyłączenia tych materiałów ze źródeł J i E i na nowo je sklasyfikować po prostu jako „Starożytną poezję Jahwistyczną (*Ancient Yahwistic Poetry*)” i jako „Dawne Izraelskie teksty prawne (*Early Israelite Jurisprudence*)”.

J. C. L. Gibson (Edynburg) omawiał elementy legendarne i mitologiczne w ugaryckich tekstach eposów *Keret* i *Aqhat*, a G. W. Coats (USA) epizod walki i zwycięstwa wojsk Mojżesza nad Amalekitami. Ten ostatni wykazał elementy etiologiczne w relacji, których jednak nie można uważać adekwatnie za tradycję lokalną ani też za opis wojenny mający uzasadnić wiekową wrogość wobec Amalekitów. Relacja ta koncentruje się na Mojżeszu przejawiając jego wyjątkowy „legendarny” wigor i wytrwałość, dzięki którym trwa on na swoim posterunku. Przy tym ręce jego stanowią tu paralelę do „laski Bożej” z Wj 14 (*the Moses traditions*).

O. Keel (Fryburg Szwajc.) omówił niektóre elementy ikonografii orientalnej, zwłaszcza „temat zwycięstwa”, M. Klein (Jeruzolima) — ocalałe źródła fragmentarycznego Targumu do Pięcioksięgu, a J. G. Heintz (Strassburg) podał szereg propozycji w celu koordynacji badań dokumentalnych w zakresie „Biblia i Wschód” przy pomocy informatyki.

M. Metzger (Hamburg) uzupełniając swoje relacje z poprzedniego Kongresu w Uppsali o wykopaliskach w Tell-Kamid el-Loz (Liban) podał szereg nowych szczegółów zwłaszcza dotyczących świątyni z epoki późnego brązu (w odkopanych tam kolumnach dostrzega podobieństwo do kolumn w Świątyni Salomona). H. Mantel (Izrael) zajął się problemem historyczności i zidentyfikowania „Mężów Wielkiej Synagogi”, J. C. Greenfield (Jerozolima) niektórymi aspektami pojęcia *marzeach* („głośny krzyk”) u Am 6; K. Ruprecht (Heidelberg) wiarygodnością tradycji o budowie Świątyni Salomona, a W. M. W. Roth (USA) przeanalizował relację dotyczącą sukcesji i jej recenzją paralelną u proroków Jerozolimskich.

Ostatni referat wygłosił S. Szyszman, polski karaim mieszkający stale w Paryżu nt. setnej rocznicy śmierci Abrahama Firkowicza (1786—1874), karaimego archeologa, kolekcjonera i badacza epigrafiki hebrajskiej, samarytańskiej i karaimejskiej.

W ramach *Business Meeting* pod przewodnictwem dotychczasowego prezyd. IOSOT, M. Black przedstawił stan prac nad wydaniem krytycznym peszitty, a red. naczelny *Vetus Testamentum*, P. A. H. Boer złożył sprawozdanie z działalności swej grupy i zmian personalnych w redakcji. Zaapelowano o popieranie tego pożytecznego czasopisma, m. in. przez stały abonament. Na miejsce następnego Kongresu IOSOT w r. 1977 wyznaczono Göttingen, a prezydentem wybrano prof. W. Zimmerli.

Kongres Międzynarodowy w Edynburgu stworzył doskonałe warunki nie tylko do zapoznania się w ramach tak pracowitych dni wykładów i referatów z szerokim wachlarzem współczesnej problematyki biblijnej będącej na warsztatach uczonych, specjalistów z całego świata, lecz także do pożytecznej wymiany myśli w dyskusjach w kuluarach i w osobistych kontaktach.

Pieniężno—Warszawa

KS. BERNARD WODECKI, SVD

Ks. Tadeusz Matras

XXVI DNI BIBLIJNE W LOUVAIN

XXV Dni Biblijne w Louvain (20—22 sierpnia 1975) skoncentrowały uwagę uczestników wokół Ewangelii św. Jana. Problemy tej Ewangelii, niosące w sobie nowe hasła teologiczne, koncentrujące postawę skondensowanej filozofii greckiej, żydowskiego monoteizmu i Chrystusowego testamentu miłości, stały się tematami wygłoszonych referatów i informacyjnych komunikatów podczas trwającego sympozjum. Dni Biblijne zgromadziły wybitnych znawców czwartej części Dobrej Nowiny z całego świata. Między innymi znaleźli się tutaj: R. Schnackenburg, F. Neirynck, B. Lindars, E. Ruckstuhl, P. Geoltrain, J. L. Martyn, J. Giblet, I. de la Potterie.

Sympozjum przewodniczył M. de Jonge z Leiden. W przemówieniu wstępnym wyraził nadzieję, iż tegoroczne obrady poruszą i rozwiną wiele ważnych problemów z Ewangelii św. Jana. Owocna zaś praca, oparta na współdziałaniu wykładowców — referentów, dyskutantów — uczestników seminariów wskaże na nowe rozwiązania zagadnień, a może także ukaże nowe drogi tak bardzo ważne dla współczesnej biblistyki, zwłaszcza katolickiej. Zaakcentował również to, że Louvain jest tym miejscem, które posiada wypracowaną tradycję Dni Biblijnych. Współpracujące ze sobą dwa